

Нудьга Г. Балади Шевченка // Українська балада (З теорії та історії жанру). – К.: Дніпро, 1970. –С. 102-139.

БАЛАДИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Не можна сказати, що про балади Т. Шевченка нічого не написано, бо такі часто дослідники життя і творчості Кобзаря згадували їх, давали характеристику А шукали творчі коріння сюжетів. Але, мабуть, ні один жанр з поетичної спадщини Шевченка не викликав таких суперечливих суджень, як балада, особливо коли мовилось про традиції, на які опирався поет.

Про балади як жанр у творчості Шевченка заговорили відразу після появи їх у друкові. У рецензії на альманах «Ластівку» (1841) Афанасьєв-Чужбинський «Причинну» Шевченка називає прекрасною. «Ця легенда, переказана дзвінкими віршами, породжує бажання, щоб Шевченко частіше обдаровував вітчизну подібними творами» Автор першої монографії про життя й творчість Т. Шевченка М. Чалий баладам відводить окремий роз діл¹. Він сумлінно переказав зміст балад «Причинна», «Русалка», «Тополя», «Утоплена», відзначивши, що сюжети цих творів Шевченко взяв з народної творчості і висловив ними «глибоке розуміння української народності».

Немає можливості проглянути і хоча б прокоментувати все, що згадувалося тоді в друкові з приводу баладних творів Кобзаря. Наголосимо тільки на важливішому з того, що опубліковане в окремих виданнях і журналах, та вкажемо на основні думки, які висловили автори у зв'язку з вивченням балад Шевченка.

Якщо йдеться про розвідки, спеціально присвячені баладі та її місцю в творчості Шевченка, то їх аж надто мало. Невеликі роботи на цю тему з'явилися тільки за радянських часів, коли творчість Шевченка ста. і а об том дослідження у всій П сукупності і різноманітності. У 1939 році з'явилася робота І. Пільгука про балади Шевченка і їх відношення до народної творчостіДо збірки балад Шевченка, виданої в 1959 році, П. Киричок додав оглядову статейку про цей жанр у доробку Кобзаря². Перед цим слід згадати і

---

1 Жизнь и произведения Тараса Шевченко. Составил М. К. Чалый. К., 1882, стор. 220—225

2 П. Киричок. Балади Т. Г. Шевченка.— В. кн.: Т. Шевченко. Балади. Сімферополь, 1959.

дослідження про окремі балади та генезу їхніх сюжетів. Найпершою і найсоліднішою роботою такого змісту слід назвати статтю І. Франка «Тополя» Т. Шевченка», написану ще в 1890 році, а опубліковану за радянських часів³. І. Франко розглянув баладу «Тополя» як високохудожній твір, що виріс на ґрунті традицій усної і писемної творчості, зокрема висловився, що, крім української народної пісні, на Шевченка як автора «Тополі» мали деякий вплив А. Міцкевич і В. Жуковський, хоча виключне і вирішальне значення мала пісня. Цінними у цій статті є спостереження над характером фантастики балади Шевченка, який, на думку Франка, по-своєму вирішив питання реального і фантастичного. Шевченко відкидає все чорне, страшне, сумовите, що було в баладах німецьких поетів та почасти Жуковського, і накладає на обраний сюжет «прозорчастий поетичний серпанок», а кохання трактує не як гріх, а як частку людського щастя.

Детальне фактичне співставлення народних варіантів пісні, відомої під назвою «Тройзілля», з баладою «У тієї Катерини...» провів М. Драй-Хмара⁴, але висновки значне зацікавлення баладами Шевченка виявили літературознавці кінця XIX ст., тобто тих часів, коли мод шш стм компаративізм. Балада як жанр у світовій літературі виявилася «зручною» для ствердження ідеї мандрівних сюжетів, що було таким важливим ори розмові про впливи і запозичення. Типові роботи такого спрямування написали майже одночасно (в 1800*1 роках) О Третьак 1 та О Колесса . 1 перший, і другий хоча А вдаються до різних обмовок, а фактично зводять основні свої думки до того, що балади Шевченка не с твори з самостійно розробленими сюжетами, мотивами і образами. О. Третьак тільки дві балади відносить до оригінальних, створених Шевченком поза сферою впливу Міцке вича («Коло гаю, в чистім полі...» і «Лілея»), Докази Третьака будуються на тому, що у Шевченка і в Міцкевича описані русалки, зражені дівчата, ворожки; що в обох згадується місяць, який світить із-за хмар, і т. ін Докази явно не наукові.

---

3 «Радянська література», 1941, № 3.

4 М. Драй-Хмара. Генеза Шевченкової поезії «У тієї Катерини хата на помості». Шевченко. Річник другий. Х., ДВУ, 1930.

Подібні думки висловив у згаданій роботі О. Колесса, який додав до думок О. Третяка тільки те, що головні мотиви ранніх балад нав'язані Шевченкові літературою.

Правда, О. Колесса Іноді згадує українську народну поезію, з якої черпав Шевченко сюжети й мотиви, і творчу фантазію поета, яка надала баладам «оригінальної краси і сили», але після прочитання його роботи складається враження, що Шевченко — епігон, а не великий оригінальний поет.

Як не дивно, а ще за радянських часів дехто трактував балади творчість Шевченка майже так, як колись схарактеризував П. О. Колесса. Так, О. Багрій у своїй

1 Про водна Міцквича на поезію Шевченка. Написав Оси» Третяк. Краків. 1892.

3 О. Колесса. Шевченко і Міцкевич, ЗНТШ. 1894, т. III. книзі про Шевченка присвятив окремий розділ баладам⁵у зв'язку з характеристикою мотивів жіночої долі в «Кобзарі». Принципово нових думок про балади тут не висловлено, але знову йде мова про їх залежність від А. Міцкевича. В окремих місцях висловлені не правильні міркування про соціальну природу деяких образів баладних творів Шевченка.

Цікавим явищем у літературі про балади Шевченка є робота Ф. Колесси «Фольклорний елемент в поезії Т. Шевченка» (1939), твердо аргументована фактами, але все ж таки стримана щодо висновків (розділ «Балади»). В ній немає категоричних і прямих заперечень того, що висловлено в роботах О. Колесси, навпаки, кілька разів згадується, що між окремими баладами Шевченка й Міцкевича можна провести певні аналогії, але ж факти, викладені тут же, засвідчують, що основним джерелом, звідки Шевченко брав мотиви, образи для своїх поем, було життя народу, його повір'я, пісні, його світогляд.

Грунтовні заперечення роботам О. Третяка А. О. Колесси були висловлені в дослідженнях українських радянських філологів, зокрема широко про це говориться в книзі Г. Д. Вєрвеса про відношення творчості Адама Міцкевича до української літератури. Автор цієї книги стоїть на тій точці зору, що балади Міцкевича і Шевченка «оригінальні твори, які своїм корінням глибоко сягають у національний фольклор», а оскільки в творчості, віруваннях і

---

5 Г. Д. Вєрвєс. Адам Міцкевич в українській літературі К.. Держлітвидав України, 1955.

побуті польського і українського народів є чимало спільностей, вони й відбилися на характері балад. Цінні думки про балади Шевченка висловлені ш шипі Є П. Клрллма який иериуі умгу і иа їх соціальну, | на естетичну вагу та значення для розвитку української поезії.

Окремі думки про балади. їх літературну історію і роль у розвитку романтичної та реалістичної поезії висловлені в роботах В. Коряка, Є. Шабліовського, С. Родзевича, М. Русанівського. Д. Чалого, Є. Ненадкевича Л. Кодацької та багатьох інших авторів. Більшість з инх намагалися з'ясувати місце окремих балад у загальному творчому доробку поета, вияснити відношення балад до фольклору і літератури (польської, російської, української та виявити реалістичні основи образів, роль фантастичного і т. п. Зовсім мало говориться про балади як літературні твори і їх естетичні достоїнства. До робіт на цю тему можиа віднести тільки згадану вже статтю М. Рильського.

Досі об'єктом вивчення були поодинокі балади Шевченка, окремі факти з історії походження їх сюжетів і мотивів, тепер же назріла потреба кинути загальний погляд на місце і роль цього жанру в художній спадщині поета і в українському літературному процесі XIX ст. У зв'язку а цим е потреба виділити всі баладні твори Шевченка в окрему групу, класифікувати і дати їм зведену характеристику.

З поетичної спадщини Т. Г. Шевченка до жанру балади можна певно віднести близько двох десятків творів: «Пришив» (1837), «Тополя» (1839), «Утоплена» (1841), «У неділю не гуляла...» (1844), «Лілея» (1846), «Русалка» (1846)⁷ «За байраком байрак...» (1847), «Чого ти ходиш на могилу?» (1847), «Ой три шляхи широкії...» (1847), «Хустина» (1847), «Коло гаю в чистім полі...» (ІМП, «Ой не п'ються пива-меди. » (1848), «У тієї Катерини...» (1848), «У неділеньку та ранесенько. » (1848), «Чума» (1848), «У Вільні, городі преславнім...» (1848), «Ой крикнули сірії гуси...» (1849). Близько до балад стоять героїчно-історичні поеми «Іван Підкова» та «Гамалія»¹. До речі, такі поеми, як «Титарівна», «Варнак», «Сліпні», «Марина», і особливо «Петрусь», мають сюжети виразно баладного змісту, хоча за сукупністю жанрових ознак не можуть бути зачислені до балад. Поетична спадщина, що ввійшла до «Кобзаря», хоча и творилася за різних часів і обставин, одначе має гармонійну ідей» нохудожню єдність, і переходи від жанру до жанру іноді малопримітві, а ідеї та образи у творах різних жанрів дуже споріднені або А спільні. Мав цілковиту рацію і Пільгук, коли зазначив, що в романтичних

баладах Шевченка уже утворювалася передісторія тих героїв, які мають активно діяти в пізніших його творах 2.

Хронологічно дати написання балад вкладаються в 1837—1849-і роки, коли поет зазнав на собі деякого впливу романтизму і одночасно формувалися його революційно-демократичні погляди.

Кожний період життя і творчості Шевченка (початок творчості, період «трьох літ», неволя після арешту в 1847 році) своєрідно відобразився на змісті і поетичному характері баладних творів. Напочатку поет віддає певну данину романтичній баладі з фантастичними елементами, в період «трьох літ» Шевченко робить наголос на соціальних мотивах, в 1847—1849 роках в його баладах займають місце морально-етичні проблеми. Міняється і форма і характер мистецьких засобів, до яких вдається поет при викладі сюжету і змалюванні героїв.

В останньому десятилітті життя і творчості до жанру балади Шевченко не звертався, хоча окремі пісні і вірші, створені на засланні, мають деякі риси цього жанру («У бога аа дверми лежала сокира», «О люди, люди небораки?», «Петрусь» та ін). Балада, якою у молоді роки захоплювався Т. Шевченко» не була забута ним і в роки творчого піднесення.

Не без інспірації романтичної поезії, а головне — під впливом фольклору Шевченко починає розробляти романтичну баладу з фантастичними образами і подіями. Ці балади можна розділити на дві підгрупи: а) балади, а яких діють люди і фантастичні істоти («Причинна», «Утоплена», «Русалка»); б) балади, сюжетний зміст яких будується на метаморфозі: люди перетворюються а квіти, дерева («Тополя», «Лілея», «Чого ти ходиш на 0могилу?», «Коло гаю а чистім полі»).

В наступних роках (переважно друга половина 40-х років) Шевченко розробляє здебільшого історично-побутові та героїчні балади, які також можна поділити на кілька підгруп. Це, по-перше, історично-героїчні твори, зміст яких стосується минулого народу і його визвольної боротьби («Іван Підкова», «Тарасовв ніч», «За байраком байрак...»). За жанровими прикметами дав Перші творі стоять на грані історичної героїчно» поеми і балади останній вірш найближче стоїть до балад. В них не зааЖхіГ нлавини чітко окреслений фабульний матеріал «За байраком байрак...» і драматично напружений сюжет а його гострими стилями людських характерів. Написані вони в ром а етично- піднесеному тоні, в них возвеличена героїка народних ватажків і народних рухів.

Найчисельнішою виглядає, далі, підгрупа баладних творів не історично-побутові теми. Драматизм сюжетних колізій в них розгалужується в двох основних напрямках: дівчина, вірна своєму кохання, чекає козака або чумака; герої балад (чумак, козак) гинуть чи в бою («Хустина», «Ой гри шляхи...»), або в дорозі від хвороби («У неділю не гуляла...», «Ой не п'ються пива-мели...», «У неділеньку та ранесенько...», «Чума»). В них маємо величаві малюнки історії і побуту українського народу минулих віків і одночасно прозорі, прекрасні характери переважно молодих людей тих же минулих часів. рипові народні характери зображені і в баладах на морально-етичні теми («У тієї Катерини...», «У Вільні, городі преславнім...», «Ой крикнули сірії гуси...»), написаних в і 848—1849 роках. Поет вдається тут, як і в своїх віршах, до вічно свіжих і животрепетних тем вірності, чистоти кохання, дружби, самоповаги і моральних чеснот людських типів різних суспільних станів.

Формально-стилістичні прикмети балад першої і другої групи де в чому досить відмінні. У першій групі наявний елемент фантастики (русалки, перетворення людей у рослини), хоча звертається до неї Шевченко як до специфічного засобу. В баладах другої групи фантастичний елемент зовсім, відсутній. Вони будуються на реалістичному ґрунті. Балади першої групи мають здебільшого розгорнутий, ампліфікований сюжет, близький до поеми, тому дехто баладу «Тополя» називає поемою. Герої цих балад діють на романтичному фоні, розповідь і малюнок дається також у романтичному ключі.

Сюжети другої групи балад будуються значно економніше і тягаться здебільшого до народнопісенних, а не до літературних зразків. Відчутний сильний вплив народних і пісень-балад а козацького і чумацького життя. Винятком буде, напевно, тільки балада-новела з міського життя «У Вільні, городі преславнім...». Романтичний тон балад зберігається, але не в такій мірі, як у першій групі. Реалістична основа переважає і в проблематиці, і в змісті а загальному забарвленні художніх засобів. Соціальні проблеми, які виявилися ще на початку творчості поета в наступних роках тільки набули тривкості та органічно поєдналися з іншими питаннями художнього осмислення життя народу (мораль, етика та ін.).

Не можна сказати, що на початку Шевченко вдавався тільки до балад з елементами фантастики, а далі їх обходив (історично-побутова балада «У неділю не гуляла», написана в 1844 році, а балада «Коло гаю в чистім полі»

— в 1848 році). Однак основні тенденції баладної творчості розвивалися в такій послідовності, в якій ми розповіли вище.

За походженням сюжети Шевченкових балад можна розділити на дві групи: а) сюжети, що викристалізувалися на ґрунті мотивів народних пісень-балад, повір'їв, і легенд і переказів, та б) оригінальні сюжети. До цієї останньої групи можна віднести без застережень тільки такі балади, як «У Вільні, городі преславнім.», «Ой три шляхи...», «Чума», хоча стилістично вони також близько стоять до українського фольклору.

Потрібно підкреслити, що народнопоетичні сюжети, які привертали якоюсь мірою увагу автора, не лишалися ні в якій мірі без творчого осмислення, мистецького опрацювання. Більше того, немає, здається, жодного випадку, щоб Шевченко пішов за сюжетною канвою народ його твору. Навіть у тих випадках, коли поет будує баладу на сюжеті конкретної пісні («У тієї Катерини...» — «Тройзілля»; «Коло гаю в чистім поділ — «Ой не ходи, Грицю...»), він далеко відходить від народного оригіналу. Поет — повний господар матеріалу і користується ним, виходячи виключно з своїх ідейно-естетичних переконань і аадумія. З кількох сюжетів і мотивів він створює єдну художню тканину («Тополя», «Русалка») і переплавляє матеріал народної поезії так, що в результаті новий поетичний твір наповнюється тільки його кипучою кров'ю». Навіть у сюжеті ранньої балади «Причинна» маємо лише ремінісценції народної пісні і легенди, а не наслідування чи переробку типу переробок романтиків (Л. Борови новеьного, М Костомарова та ін). А найважливіше — поет у кожний твір вкладає свою добре продуману ідею, ліпить свої власні образи, вкладає в їх уста свою думку, своє слово. Народна поезія для нього тільки матеріал, яким він користується досить вільно. Таким шляхом ішов і Гете, пишучи «Фауста», і багато визначних європейських письменників.

Поетична індивідуальність Шевченка панує над усяким матеріалом, джерелом якого є чи то фольклор, чи література.

Свою творчість Т. Шевченко розпочав баладою «Причинна» (1837), твором, що художньо-стильовими якостями рідниться з типовими романтичними баладами, але й має уже багато своєрідного, чого не знайдемо в жодного українського романтика тих часів. Насамперед Шевченко в цьому творі вже виявив себе великим художником, майстром вірша, з яким в тогочасній українській літературі немає кого порівняти чи поставити поруч. Що ж до і трактування подій і творення образів, він, віддаючи значну данину романтизму, виступає оригінальним, своєрідним інтерпретатором народного

життя і по-новому ставиться до використання скарбів фольклору. Він, як поет нового складу суспільного і художнього мислення, по-своєму ставиться і до жанрів, зокрема до балади. Звичайно, що це ставлення визначається його світоглядом, новим розумінням літератури і її завдань, але в значній мірі і його Індивідуальністю як художника слова. Грань між людьми і русалками в баладах Шевченка невелика, дуже умовна, русалки — це дівчата із їхніми трагічними долями. І жахливим у їхньому «родоводі» є не фантастичне життя водою а те, що привело їх туди а людського середовища Світ фантастики став ніби екраном, на якому фіксується і відповідно освітлюється художником реалом. соціально обумовлене життя особи на землі, ніж людьми.» Уже в ранніх баладах Шевченка фантастичне виглядає не як об'єкт зображення, а як поетичний засіб, що застосовується,— звичайно, не відразу з повним навантаженням,— для здійснення задумів письменника. Багаті думкою та емоціями ліричні відступи автора розкривають ставлення поета до подій, до людей, взагалі до дійсності. Як великий майстер, він дає колоритні й разом з тим динамічні малюнки природи й життя людей, образи, повні пристрастей, а часом і дійової енергії, чого не вистачало його попередникам а українському романтизмі. Увага до малюнка, до живопису виразними кольорами і до роздуму над долею героя — також своєрідні і характерні риси уже ранніх балад поета. Для Л. Боровиковського любовні переживання жінки, туга за відсутнім милим — це нестримні пристрасті, що ведуть до самогубства. Поет до балади «Молодиця» підібрав навіть епіграф з Вергілія: «Надмірна любов, до чого тільки ти не призводиш смертне серце?»

Дівчина, яка тужить за милим у Шевченка, викликав співчуття автора:

...О боже мій милий!

За що ж ти караєш П, молоду?

За те. що так широко вона любила

Козацькі очі? Прости сироту!

Шевченка, як і його попередників, приваблюють фольклорні твори, сюжети народних балад, які є своєрідними дорогоцінностями, що після шліфування можуть заіскритися новими кольорами і відтінками.

Але Шевченка приваблює не лише романтична фантастика, що «потрясає» людські душі, не забобонність таємничість і «штші народної поезії. Як відзначив І. Франко «здорова, світла і чоловіколюбива натура нашого поста відверталася від того огидного викладу темноти та ненависті до природи

людської»⁶. Жахливі фантастичні готи, на зразок упирів, чортів та ін., без яких не обходилася романтична література, у баладах Шевченка не знаходять місця Він дивиться світлими очима на людське життя, яким би воно не було. Пого цікавлять людські почуття, а не фантастичні жахи, життя і щастя людини, а не кістлявий образ смерті. Може, все це і було причиною того, що дехто, наприклад, М. Драгомзнов, балади Шевченка без застережень поставна вище всіх його інших творів. Шевченко романтичні настрої і малюнки повністю або частково поєднує в соціальними — нехай і не завжди чітко вираженими — проблемами. Якщо розглядати його нврші балади («Причинна», «Тополя», Утоплена») в такому плані, то в них маємо тільки елементи соціальної проблематики, але тенденції до їх прогресу такі сильні, що уже в наступних баладах («Лілея». «Русалка»), зовсім відмінних від балад романтиків, Шевченко зовсім новий, його балада — нове явище, породжене подіями і роздумами «Трьох літ». Якщо романтики, особливо німецькі. та й дехто з російських (В. Жуковський), у своїй баладній творчості йшли через окремі земні явища у світ фантастики, то Шевченко навпаки - через фантастичні малюнки заглядає у світ реальності. І в цьому Шевченко, як один з представників революційного романтизму, був оригінальним і своєрідним. Близькість його тем сюжетів, стилю до творчості українських, російських і польських романтиків — це близькість типологічного характеру. Це загальні риси стилю романтиків, у яких не загубилася своєрідна постать Шевченка.

До жанру балади Шевченко звертається переважно а 30—40-х роках, коли були написані ним і перші спроби, І найкращі твори цього жанру, коли пост підніс його до високого рівня майстерності.

Ранні твори Шевченка, а тому числі й балади, мають чимало спільного а романтичною творчістю його попередників, хоча і змістом, і поетичністю вони — цілком нове явище. Це земні малюнки. У баладі «Причинна» образи І ситуації дещо умоаіі. як і у романтиків, але асе ж

у них більше реального, ніж умовного. Більше того, уже в цій баладі юного поета є спроба розповідь вести в соціальному плані: дівчина сирота, нещаслива. Нещастя їй посилає доля («Така доля»). Соціальні проблеми тут виступають тільки зародково, але як вони розвинулися вже в баладі «Тополя» (1839) І Той же козак, та ж дівчина, а їхньою розлукою, та ж ворожка... але нещастя приходить тому, що мати «за сивого багатого» нишком єднає свою дочку. Тут уже ніякої романтичної умовності, навіть героїня не йде так беззастережно на смерть, як у «Причинній»: що робити, роздумує вона, утопитись? Жаль душу губити. Такими ж мотивами любові до життя і людини позначені авторські ліричні відступи. Відповідно до цього й свіжі, соковиті фарби малюнка, хоча й експресивного, але не похмурого і не зловісного: «По діброві аїтер виє...», «Край дороги гне тополю...», «Поле, як те море широке, синіє...» Фарби ранкові, степові, пейзаж України, а не умовний, як у романтиків. Загалом це ніби поетична легенда про тополю, розказана хоч і за мотивами народних пісень, але зовсім по-іншому, мовою поета, з великим талантом і розумінням завдань слова.

Незнані в романтичній поезії моральні проблеми розробляє Шевченко в творі «Утоплена», де вперше зустрічаємо авторський підзаголовок: «Балада».

Три названі твори прекрасно ілюструють шлях Шевченка від балади суто романтичної до балади романтично-соціальної, риси якої найкраще виявилися в його на диво поетичній «Лілеї» (1846), багатопроблемному і узагальнюючому творі.

Наступні балади («Русалка», «Чого ти ходиш на могилу?», «Коло гаю, в чистім полі...» та ін.) Шевченко розробляє або в плані соціально-побутовому, або в історично-побутовому. Їхні сюжети якоюсь мірою в'яжуться іноді з народними баладами, образи також на перший погляд традиційні, але насправді нові і своєрідні, в чому переконаємося, прочитавши «Ой три шляхи...», «Хустина» і особливо — «У тієї Катерини...». Шевченка цікавлять переважно морально-етичні проблеми, які він розробляє, як і завжди, по-новаторськи. Зв'язок з романтичною літературою майже обривається, натомість

поглиблюється освоєння народних сюжетів і мотивів та високо підноситься поетична особистість автора, національна своєрідність балад. Зігріті теплом народного серця, пісенні мотиви поет перетворює в чітко відлиті бронзові образи, за якими криються великі гуманістичні, життєлюбні ідеї автора.

Хоча й говорилося в літературі, що джерела сюжетів багатьох балад Шевченка беруть свій початок в народнопоетичній творчості, однак тут потрібні уточнення. З усіх балад Шевченка, на нашу думку, тільки одна може бути віднесена до тих, що мають народнопісенний сюжет, та й то кардинально перероблений. Маємо на увазі баладу «У тієї Катерини...», про яку говорилося у роботі І. Франка, М. Драй-Хмари, М. Рильського. Цілком ясно, що Шевченко скористався сюжетом народної балади «Тройзілля», щоб «схарактеризувати і глибину козацького почуття, і козацьке завзяття для осягнення взятої на себе мети, і, нарешті, козацьку гордість, що не терпить ані тіні брехні» але під його пером і сюжет, і герої, і поетичні образи відкрилися перед читачем новими гранями. З побутової сфери все перенесено у світ козацької героїки, повітої серпанком романтики, а сюжету надано динамічності і ще більшої драматичної напруги. Індивідуально не окреслені в народній пісні, три козаки в баладі Шевченка вимальовуються в образи У народній пісні козак, щоб здобути прихильність дівчини, копає «тройзілля», якого вона забажала. Доки козак копав «тройзілля», дівчина одружилася, і за це він її скарав. Шевченко це відкинув і ввів до сюжету зовсім нову лінію: Катерина забажала, аби звільнити з турецької неволі брата. Два загинули, третій привіз Катерині визволеного брата. Та з'ясувалося, що це не брат, а милий. «Одурила...» І за це дівчина заплатила головою, а волелюбні й гордовиті козаки «в степу побратались». Таке оновлення сюжету, як висловився Франко, «робить честь живому поетичному почуттю Шевченка», а баладі надає своєрідності і прив'язує її до історичних часів козацької героїки. Набагато виразнішими стають образи козаків. В народній баладі один з них каже: «Я Марусю люблю», другий каже: «Я за себе візьму», третій каже: «...на рушничку стану». У Шевченка лаконічними засобами розкрито основні риси їх характеру: один

заявляє, що віддав би «оцій Катерині» «все золото», а другий — усю силу, а третій — усе на світі для неї зробив би, і вона обирає його, аби «брата» і неволі. Також нова риса героїні — атамана а численних варіантах «Тройзілля». Катерина у порівнянні а Марусею у «Тройзіллі» мас кілька індивідуалізованих, соціально-психологічних рис, висловлених, як і у всякій баладі» уривчасто: в неї хата на помості, вона чорноброва, але мас і свої особливості. Та не вона на першому плані. В центрі твору — героїзм, великодушність і гордість, незалежність і нетерпимість козаків до всякої неправди. Їх портрети і вчинки подано стримано, з підкресленням суворості і вольової активності лицарів волі і поборників справедливості.

Загалом у піснях народ говорить коротко, вагомо, але Шевченко в даному випадку народний сюжет опрацював так, що зробив його ще виразнішим, і висловив при цьому думки й почуття зібрано, стисло, економно, до того ж енергійнішим, як у фольклорі, віршем. І коли поставимо поруч «Тройзілля» і баладу Шевченка «У тієї Катерини...», ми, не завагавшись, скажемо, що це два окремі твори, хоча й відчуємо у них щось спільне в сюжетних мотивах.

Кілька балад Шевченка мають тільки певну спорідненість з пісенними сюжетами українського фольклору. При читанні їх ми відразу пригадаємо конкретні народні твори, хоча між ними уже немає такої сюжетної спорідненості, як маємо між «Тройзіллям» і баладою «У тієї Катерини...». Між баладою «Тополя» і народною баладою про те, як нелюба невістка була перетворена в тополю, є спільним тільки мотив перетворення людини в тополю. Що ж до сюжетів, то вони побудовані різно, і зміст балад зовсім відмінний. В народній баладі події І люди розкриті в побутовому плані. Свекруха не злюбила невістку і заклала її в тополю. Вернувся син, мати намовляє його зрубати тополю. Коли син почав рубати, тополя промовила: «Не рубай, я твоя мила!» Що й казана ти, сюжет поетичний і зворушливий. Але Шевченко не ПШОВ за ним, розробив новий сюжет у плані соціально- побутовому. Дівчина чекає козака, а тим часом мати «за старого, багатого нищечком єднала*».

Дівчина не скоряється волі матері («Не хочу я панувати»). іде до ворожки, щоб сказала, де її милий. Ворожка дає випити зілля і застерігає, що коли живий — прибуде, а коли ні... Милий не з'явився, а вона тополею стала. Сюжет, як бачимо, зовсім оригінальний, хоч і є в ньому часто згадувані у народних піснях чари і перетворення дівчини на дерево. Оригінально трактовані також і образи, хоча Шевченко розробляє їх у дусі історично-побутового життя народу, переплавляє найкращі риси його поезики і символіки.

Подібне місце займають балади «Хустина» («Чи то на те божа воля?»), «Ой не п'ються пива-медн...». Ф. Колесса наводить окремі уривки народних пісень і дум про смерть козака які, безперечно, мають змістову спорідненість з баладою Шевченка «Хустина». Спорідненим з народними піснями є опис, як проводжають у військо козака, виносять зброю: шаблю золотую і рушницю-га-ківницю. Як каже у згаданій роботі Ф. Колесса, «сильний відгомін» народних пісень відчувається і в описі війська, що йде походом і везе покриту хустиною труну порубаного в бою козака. Це все так, але ж маємо справу тільки з використанням окремих мотивів народних пісень у баладах, що за своїм ідейно-мистецьким характером є зовсім оригінальними творами. Настрій, окремі мотиви народних пісень про смерть чумака в дорозі відчутний у баладі «Ой не п'ються пива-меди...», але це від початку до кінця оригінальний твір, якому немає відповідника в народній поезії, а тим більше — в літературі. Шевченко творчо скористався окремими мотивами й образами народних пісень для створення балади, у яку вклав свою концепцію художнього бачення світу. До інших балад Шевченка не завжди знайдуться близькі народні пісні. Візьмемо першу відому нам баладу «Причинна». В українському фольклорі ми не знайдемо до неї якоїсь паралелі. Як матеріал для літературного твору використані деякі мотиви з пісень про розлуку козака й дівчини і чекання дівчини, хоча цей мотив, мабуть, характерний для всіх часів і народів. Якоюсь мірою скористався поет народними віруваннями в те, що людські чари можуть зробити дівчину причинною. Ось і все. А вся балада у цілості, як і в окремих компонентах,— твір оригінальний, і його залежність від народної поезії не йде в ніякі порівняння з

баладами романтиків, наприклад, М. Костомарова, у якого сюжети й образи часто виглядають як «живцем взяті» з фольклору)

Зіставлення балади «Причинна» з аналогічними творами, що виникли в літературах народів Європи перед тим і в роки Шевченкових починань, робилося уже не раз: вишукували спільні мотиви і настрої, але ж їх не можна ні в одному випадкові назвати прямим літературним впливом чи запозиченням. Маємо справу з типовими літературними засобами, що застосовуються при змалюванні типових для романтичної творчості подій, героїв, пейзажів і т. ін. В одних випадках виступає ніч над озером, річкою взагалі, в іншому — над Віслою, ще в інших — над Дніпром, Пелом, Ворсклою і т. д. Такі малюнки, як маємо на початку балади «Причинна» («Реве та стогне...»), можна вказати в літературі англійській, і особливо близькі у польській, російській та українській. Чи не такою розбурханою і ревучою виглядали річка в деяких англійських баладах або море і ніч у баладі німецького поета Отто Ернста:

Ніч горобина. Вихрі ревуть

Блискавки хмари морем несуть.

(«Ніе Рандес»)

Звичайно, в деталях ці малюнки віддалені, але за своїм характером — дуже близькі, змальовані за одним і тим же принципом.

Зате багато подібного, навіть в деталях, знайдемо в малюнках слов'янських авторів.

Скільки близьких за стилем малюнків можна знайти в романтичних баладах і віршах А. Міцкевича, Б. Залеського, Т. Зана, взагалі в європейській романтичній поезії? І справа тут не в запозиченні, а в однакових художніх засобах, які застосовувалися в романтичній поезії того часу. Наскрізь оригінальний сюжет балади «Утоплена», хоча в ній також вбачаємо відгук народних уявлень про русалок і вірувань про закляті ставки. Матеріал для сюжету і його поетичного втілення дало життя, у якому Шевченко-поет побачив глибші, як у народній поезії,

соціальні колізії. Одну рису, одну деталь з життя народу він розробляє і підносить до рівня поетичного образу, художнього узагальнення, як це маємо у баладі «Ой три шляхи...», для якої поет узяв з народної пісні тільки улюблене число три. Що ж до образів, то він їх трактує тут в окремих місцях всупереч народним пісням. Відомо, що в народних піснях часто смерть козака оплакують мати, сестра і дружина. Де мати плаче,— говориться в пісні,— там річка тече, де сестра плаче — там криниця, а де дружина плаче— і роси немає. Шевченко, який так опоетизував жіночу вірність, так високо підніс образ жінки в українській поезії, наперекір традиціям пише, що за козаком «плаче жінка з діточками в нетопленій хаті». Образи, відомі в українській народній побутовій поезії Шевченко трактує переважно від соціальним кутом зору. Она суспільна цілеспрямованість поета ніколи не зраджує його художні ідеали.

До таких балад, як «У неділеньку та ранесенько...», «Коло гаю в чистім полі...» Ф. Колесса не знайшов у фольклорі жодних паралелей, окрім спільності деяких мотивів (отруєння хлопця, перетворення людини в рослину, смерть чумака в дорозі). Сюжети балад належать до оригінальних, витворених на ґрунті реальних явищ народного життя, до якого таким уважним був письменник. Зовсім оригінальним є сюжет балади «У Вільні, городі преславнім...». І за змістом, і за трактуванням національних і соціальних взаємин, і за життєвим матеріалом, на якому побудовано твір,— це абсолютно нове явище в українській літературі. Закохані не проста дівчина і козак, а студент і дочка багатого єврея, яку хочуть віддати за «банкіра із Любська». Давня проблема реалізується Шевченком на новому матеріалі, хоча принципове рішення П (краще смерть, як жити з багатим нелюбом, а не зі своїм милим) таке ж, як і в попередніх баладах і поемах. Скажімо ще й те, що це, мабуть, єдина балада у Шевченка, в основу якої покладений новелістичний сюжет.

Нічого спільного з «Ленорою» не має балада «Чого ти ходиш на могилу?» («Калина»). Окрім того, що сюжети зовсім відмінні, вони й розроблені з різних принципів настанов. На «Ленорі», як відзначили вже й німецькі дослідники, чується відбиток містики, тоді як в основі

сюжету балади Шевченка лежить народна поетична символіка, далека від релігійного світосприймання життя.

Якщо говорити про використання Шевченком досвіду слов'янських поетів у розробці жанру балади, то якоюсь мірою тут ілюстрацією може бути «Русалка». Хоча, звичайно виявилось не в прямому запозиченні окремих мотивів і рядків, як це говорить О. Третяк та О. Колесса, а загальному принципі відбору народних сюжетів і їх трактовки з точки зору соціальних взаємин у суспільстві. Різні мотиви, сюжети, образи тут, як уже говорилося, можна пояснити тим, що всі три поети черпали засоби і образи з одного моря слов'янського світу — слов'янської міфології.

Яким незалежним, самобутнім є талант Шевченка в розробці баладних сюжетів і образів, з якою поетичною силою і мистецтвом узагальнення проявилася його творча індивідуальність, найкраще можна проілюструвати баладою («Лілея» (1846)). Про цю баладу наші дослідники говорили як про твір, у якому висловлено «алегоричний докір суспільству за несправедливе ставлення до жінки», відображено «соціальні суперечності кріпосницької дійсності». Загалом її називають антикріпосницькою баладою, у якій своєрідно освітлена тема панської покривки. Є. Шабліовський вважає, що Шевченко «в баладі «Лілея», щоб виразніше розкрити всю нелюдськість тогочасного життя... показує його через сприймання гнобительського ладу істотою невинною, чистою. Все це вправильно, однак після прочитання балади відчуваємо, що її зміст далеко ширший, і переказати його та розкрити ідейне спрямування, опираючись тільки на соціологічні еквіваленти, навряд чи можливо. Взагалі образний вислів думки в цьому творі перекласти на мову дослідника чи критика дуже важко, оскільки маємо справу з твором широкого і глибокого поетичного узагальнення.

Окріті ошмі окремими образами, на яких будується драмітична творчість, мали вже свою традицію до появи «Лілеї» Шевченка. Метаморфоза дівчини чи взагалі людини в рослину» мабуть, найпоширеніший у всіх народів поетичного образного вислову, то виник на ґрунті ванімізму І. Франко у статті про «Тополі» Шевченка навів чимало цікавих фактів з античної

міфології та європейської літератури, де цей засіб використаний у найрізноманітніших варіаціях»

Українська народна поезія налічує чимало пісень і балад? в яких застосована подібна поетична метаморфоза: невістку перетворює свекруха в тополя, брат і сестра перетворені у квіти, на могилі закоханих виростають береза, тополя, явір і т. д. Ці засоби використані були ще перед Шевченком (М. Костомаров), сам Шевченко перед написанням «Лілеї» уже створив баладу «Тополя», а пізніше знову звертається до цього («Чого ти ходиш на могилу», «Ой три шляхи,..», «Коло гаю, в чистім полі...»), отже, виявляв до нього постійний інтерес образу лілеї, в яку перетворюється людина, зустрічається у кількох європейських авторів балад. Одна з балад А. Міцкевича має назву «Лілеї». На могилі вбитого пана виростають лілеї. Сюжет балади романтичний, але зовсім відмінний від балади Шевченка. Трохи ближче до Шевченкової «Лілеї» стоїть балада чеського поета К. Ербена (1811—1870) «Лілея» («Lilie»), написана також у першій половині XIX ст. На могилі молодій дівчині виростає лілея, яка перетворюється потім у дівчину і стає дружиною лицаря... Цей романтичний сюжет, як і образ Лілеї також не подібний до сюжету образу Лілеї в однойменній баладі Шевченка. Український поет і образ чудесної квітки, і весь сюжет розробив у соціальному плані, і його «Лілея» зовсім відмінна від наскрізь романтичної «Лілеї» Ербена.

Однак в європейській літературі маємо за змістом і символами досить близький до «Лілеї» Шевченка твір німецького поета Є. Гейбеля (1815—1884). Маємо на увазі його баладу «Багач із Кельна» («Der reiche Mann von Köln»), якої досі ніхто не зіставляв з твором Шевченка.

В анотації до збірки «Вибір німецьких балад» у перекладі Д. Загула є така теза: «Класична німецька балада залишається й досі зразком для нашої літератури, головне там, де в ній піднесено класову боротьбу, як, напр., у баладах нашого збірника «Багач із Кельна», «Вбитий солдат», «Дезертир» та інші»⁷ Там же автор анотації запевняє, що «навіть у

найкращих своїх зразках» українська балада не дорівнює німецьким класичним баладам щодо їх поетичної техніки.

Чи це так?

Візьмімо хоча б першу названу баладу — «Багач із Кельна» — і спробуємо порівняти її з баладою Шевченка «Лілея». Вибір такого зіставлення не є випадковим. Балади написані майже в один час, близькі за змістом і образами, до того ж автори користуються одними і тими ж символами, хоча обидві балади написані зовсім незалежно: Гейбель не знав балади Шевченка, а Шевченко — балади Гейбеля.

Одначе нагадаємо зміст балади Гейбеля. У Кельні жив багатий і жорстокий купець Маркс, який шанував тільки золото й срібло, а людей зневажав. Він прогнав зі свого дому юну дівчину серед зими. Вона умерла голодна від тином, а весною люди знайшли її труп і поховали на кладовищі. Та ось купець побачив, що на її могилі вирости білі, як сніг, три лілеї:

Три діди, білі, яв сніг,

вирости на могилі...

З могили знялася пташка і стала дорікати купцю, що вів убивця Купець затрусився, його почало мучити сумління. перед очима весь час стояли три білі, як сніг, лілеї, а пташка все дорікала: «Ти вбивця!» Купець захворів, і ніякі лікарі не могли допомогти йому, аж доки в його двері не постукала смерть.

Так використав символічний образ лілеї Гейбель.

Коли читаємо баладу німецького поета, відчуваємо близькість окремих її висловів до відповідних місць у «Лілеї» Шевченка. Купець вигнав дівчину взимку, під тином вона вмирає, а весною процвітає трьома лілеями, «білими, як сніг». У Шевченка — пан зганьбив матір, його будинок спалили люди, а дівчину вигнали взимку на вулицю. Вона умерла зимою під тином, а весною процвіла лілеєю — снігоцвітом,

---

цвітом білим, «як сніг, білим». Але на цьому й кінчаються стики балад. Далі кожний іде своїм шляхом. У Гейбеля я дещо сухуватий раціоналізм, холодна містичність при розповіді, як надприродні сили карають купця. Ради цього А написана балада. Натомість у Шевченка ідейна багатоплановість, розкішний малюнок, ніжність фарб, глибина розкриття людського серця й душі і багатий підтекст твору, багата поетична фантазія, якою поет послуговується при своїх розповідях про зовсім реальне життя народу.

Неаажко запримітити, що спрямування балади Гейбеля і Шевченка різні, хоча причиною смерті молодої дівчини, з якої виростає прекрасна лілея, є соціально близькі персонажі (німецький купець і український поміщик). У Гейбеля, як і в деяких англійських поетів (балада Соуті «Суд божий над єпископом»), носіями соціального зла «люди з поганим характером (жорстокі у ставленні до людей), за що й карає їх надприродна сила. Шевченко — реаліст, і носієм зла у нього є пан взагалі, а карають його звичайні люди. У Шевченка взагалі відсутні будь-які елементи містичності, характерні для балад і Соуті, і того ж Гейбеля. Український поет проблематику свого твору підпорядковує реальним інтересам народу, в світогляді якого шукає тільки найкраще, життєствердуюче. «Лілея» написана в період «трьох літ», а хронологічно — першою після «Заповіту». Своїм антикріпосницьким спрямуванням, вболіваннями за долю жінки вона близька до поем «Катерина», «Слепая», «Марина», «Княжна» та деяких інших віршів. Однак Шевченко образ покривдженої паном дівчини трактував своєрідно, широко, поглибивши проблематику твору. І в «Лілеї» Шевченко не обмежується викриттям панства як носія зла, поруч цього він звертає увагу на проблему суспільної моралі (ставлення людей до Лілеї у різні моменти життя), він зазирає в серця і почуття мас, хоче зрозуміти їх етику, ставлення до краси і т. ін. Словом, балада «Лілея», на відміну від інших творів, складніша широкою ідейною проблематикою і символікою образів. З традиційної спадщини (фольклору і літератури) поет бере для цього тільки поетичне перетворення невинної дівчини в лілею, все останнє наповнюється живими, гарячими думами поета. Центральний образ — Лілея — в

баладі підноситься до символу правди й краси, яких не зrekлося суспільство на тому стані, на якому його обсервує поет, але й не може послідовно шанувати, плекати правду й красу, бо існуючі соціальні стосунки склалися так, що пануючі не дотримуються справедливості, але маси огрубіли від рабства, нестатку і безправ'я, не раз бувають байдужими і не схиляються перед справедливістю і красою, яка діє повсюди. І ось образом цієї первісної, незайманої краси є Лідея, чиста, прекрасна, як квітка, скорботна і трагічна, як доля зірваної квітки. Краса, чистота почуття, невинність і ніжність героїні балади підкорюють всіх. Але їй треба було вмерти, щоб воскреснути «царівною», «Лілеєю-Снігоцвітом», щоб змусити усіх дивуватися її цвітом «білим, як сніг, білим». Вона з середовища людського переноситься в царство непорочної природи і тоді стає явищем, на яке люди звертають увагу й чудуються. Таким шляхом поет примушує читача задуматися над життям суспільства, над вчинками пана І своєю байдужістю до суспільного зла. Лілея — це, по суті, якоюсь мірою попередниця Мавки Лесі Українки, але вирізьблена дещо іншими художніми засобами.

Людина завжди тягнеться до правди й краси, але соціальні відносини так ламають її природу, що вона не завжди буває тим, чим може бути. В цьому розумінні переконлива діалектика образу Лілеї, розкрита уже в перших запитальних рядках балади:

«За що мене, як росла я,

Люди не любилй?

За що мене, як виросла,

Молодую вбили?

За що вони тепер мене

В палатах вітають.

Царівною називають.

Очей ве спускають

З мого цвіту?

Це слова-звернення до Королевого Цвіту, якому Лілея повідає свою сумну історію перебування в образі людини. Її матір збездичив пан, вона жила у палатах як байстрия, пай «поїхав десь далеко», люди будинок спалили, а її, молоду дівчину остригли, осміяли і вигнали на вулицю. Вона виерла, а коли весною воскресла квіткою, то всіх здивувала і в палатах, і в гаю, і серед простого ляду — всі чудувалися, милувалися нею...

Балада написана у формі діалога між Королевим Цвітом і Лілеєю, але Королевому Цвіту належить всього одаа фраза: «Я не знаю, моя сестро», твір виглядає скоріше як монолог Лілеї, композиційно обрамлений риторичними зверненнями й окликами.

Трепетні і ніжні переживання Лілеї мають складну гаму настроїв, повних протиріч і сумнівів, роздумів і болей, запитань до суспільства та нарікань на його недосконалість. Лілея ставить питання Королевому Цвіту, чому ж люди то ганьблять її, то поклоняються, і як їй бути: чи звеселяти оцих людей, що колись були байдужими до П долі, чи зневажати їх, бути до них байдужою. І відповіді не одержує.

Що ж це за питання? Чи було воно якоюсь мірою проблемним для самого Шевченка?

Шведський учений А. Єнзен у монографії «Тарас Шевченко» робить натяк, чи не була балада «Лілея» якоюсь мірою пов'язана з біографією, з долею Шевченка: доки був кріпаком.— зневажали, та ось з'явилися Його повні правди й краси поезії — і його, як Лілею, вітають і в палатах, і в хатинах. Психологічно не виключена можливість такої асоціації, однак поет, на нашу думку, мав на увазі поставити питання ширше. В суспільстві зло, неповагу до правди й краси породжує соціальна нерівність. Пан — перший кривдник, але й маси ще не підготовлені, щоб одностайно боротися проти гнобителів, щоб правильно усвідомити життєві факти. Подібне спрямування думок є і в інших творах Шевченка. У поемі «Княжна» це висловлено пряміше і виразніше: щі-

А про людей...

Та нехай їм...

Бо люди не знають,

Чому добре умирає,

А злеє оживає...

Яке ж місце зайняти у цьому процесі митцю, творцю правдивого і красивого? Відповіді не дано, але вона сама ииііш а балади, з усіх творів Шевченка: служити цим великим ідеалам людської правди, краси, як служить зневажена Лілея. Поет тут виступає як великий гуманіст свого часу.

Багатством і актуальністю суспільної думки, поетичним узагальненням, філософською насиченістю мотивів, композиційною досконалістю і завершеністю балада, безперечно, належить до шедеврів світової поезії. Згадуваний А. Єнзен говорив про неї з величезним піететом. «Лілея» Шевченка, пише він, «є витвором високого мис- тентва», цей твір «міг би принести честь і Гете» І цього високого мистецького злету Шевченко досягає якраз тому, що, відштовхнувшись від традицій, іде своїм, індивідуальним шляхом письменника-мислителя. Давні символічні образи він використовує для характеристики суспільної дійсності, надає їм об'ємності і поетично? виразності. На відміну від своїх попередників і сучасників. Шевчеико вдається до ліризації сюжету й образів, до їх психологічного трактування, чого не було у романтиків, надає розповіді особливої м'якості і задушевності, ніжності слова і прозорості кольору, що не було характерним ні для українських, ні для західноєвропейських творців балади. Зрештою, як уже було сказано, «Лілея» виділяється життєвістю, відсутністю незвичності й містики, хоча при розробці сюжету поет використав елементи народної поетичної фантастики.

В ідейному відношенні балади Шевченка — також своєрідне явище в українській та європейських літературах. В його творах цього жанру вад усім панує ідея боротьби за суспільну, соціальну справедливість і незалежність особи. Відомо, що романтизм виставив одно з першх

гасел: незалежність народу й людини, але трактували цю проблему відірвано від конкретних умов життя. Шевченко ставить її на реальний ґрунт, деталізує і розкриває в образах, взятих з суспільно-побутових умов існування українського народу. Такими ідеями пройняті майже всі балади — починаючи від «Причинної», «Тополі», «Русалки», «Лілеї», аж до новелістичної балади «У Вільні, городі преславнім...». Для балад Шевченка характерним є не романтична невиразність, а конкретизація образу, соціальна обґрунтованість думки, реальне національне і суспільно-політичне тло, на якому відбуваються події. Якщо це ще не зовсім характерним було для ранньої балади «Причинна», то вповні виразним є в баладах «Тополя», «Русалка», «Лілея» та ін.

Характерно, що ідею незалежності народу Шевченко проповідує головню в поемах, створених на матеріалі історії, тоді як у баладах розробляє головним чином теми з соціально-побутовою проблематикою. Центральним тут є протест проти кріпосницької системи і всякого поневолення людини, а найбільше — жінки.

Основними героями балад Шевченка є скривджені жіяки, дівчата, закохані або розлучені хлопець і дівчина. Ні лицарі, ні якісь виняткові люди не приваблюють поета. Він є творцем образів простих реальних людей, але з високими, морально чистими душами. Дівчина в коханні ніжна, вірна, стійка, такий же хлопець. Все це подається в плані народної етики, і, як протилежність, виставляється панська аморальність, породжена і підтримана соціальною нерівністю.

Вірність, у коханні, сердечність і тривалість почуттів — найхарактерніші риси їхнього характеру, риси, якими дорожать герої і, не зрікшись їх, зустрічають смерть. Дівчина в баладі «Причинна» виглядає козака а далекого краю і потрапляє до рук русалок, які и залоскотали. Героїня «Тополі» чекав коханого і не боїться навіть звернутися до чарівниці. Не дочекавшись милого, стає тополею. Інша героїня тужить за померлим хлопцем, ходить на його могилу і вмирає там під калиною («Чого ти ходиш на могилу»). Дівчина вишила козакові хустину і жде його з бою додому. Та прибуває військо, а серед нього немає милого: ведуть його коня, покритого хустиною («Хустина»). Не діждавшись чумака з

дороги, дівчина йде у черниці («У неділю не гуляла...»). На створенні цих образів відчутний вплив романтизму, але не менш наявні й народні поетичні погляди на козаччину й чумацтво. Однак Шевченко ці теми й образи вводить до літератури з врахуванням соціальних прикмет часу і взаємин людей. Не абстрактні герої з великими пристрастями, як бувало у романтиків, а реальні люди, переважно селяни, козаки, чумаки, з благородними душами, великими серцями і вірним коханням. Другою важливою рисою характеру героїні балад Шевченка є прагнення до вільності у виборі кохання, протест проти насильства і нехтувань здоровими природними почуттями. «Не хочу я панувати» за старни, багатим нелюбом, каже матері героїня «Тополі». Краше «спусти мене в яму», як жити з нелюбом. За бідного, але коханого студента дочка вбиває батька («У Вільні, городі преславнім...»). Такими сильними природними пристрастями наділяє письменник своїх героїнь. Їхні долі повні зоаматизму, і читач не лишається байдужим до цього: він переживає за них і разом з ними. Ці образи діючі. Якщо спочатку вони творилися не без впливу народної пісні далі вони цілком оригінальні, своєрідні характером і помислами.

У деяких баладах Шевченко створює образи дещо іншого плану: якщо жінка чи дівчина втрачає свою гідність, відходить від високих принципів народної моралі, вона не знаходить щастя в житті. Однак Шевченко не йде у характеристиці образів простолінійно. Молода вдова у баладі «Утоплена» зневажає, байстряма називає свою ж дитину. В полоні злості й заздрощів вона топить рідну дочку, бо та виростила кращою від неї. «Отака-то мати». — журно говорить поет. «Де ж серце жіноче?» — запитує він. Жінка втратила не тільки гідність, а й серце людське. Лихо не в тому, що вона народила байстря, а в тому, як до нього поставилася, ніби в протигагу цій матері Шевченко створює прекрасний образ вдови у невеличкій баладі «Ой крикнули сірії гуси...», образ матері, близький до Марії в однойменній поемі. «Стала слава на все село про тую вдову» — заїздив козак із Січі... і вдовиця «у м'ясниці сина привела». І син став для неї гордістю: вигодувала, до школи віддала... а потім і «сідельце сама» шовком вишивала, а коли сів молодий козак у нього, вдова гордо провела його на коні вздовж

села: «Гляньте, вороги...» Син пішов у військо, а мати «в черниці пішла».

Так з позицій справжнього гуманізму подає Шевченко образ жінки-вдови, що знайшла сили бути високоморальною людиною в складних особистих і суспільних умовах життя. Цим Шевченко стверджує, що й отакі бувають матері, засуджувати їх не маємо права.

Герої балад Шевченка виростають на ґрунті народного світогляду, естетичних ідеалів і розуміння народом місця і завдань людини в житті, але тут же підкреслимо, що маємо справу не з механічним перенесенням цих понять, а з творчим освоєнням і піднесенням на вищий рівень, аж до трактування образу в широкому соціальному плані. («Лілея», «Русалка» та ін.)

Чоловічі образи в баладах Шевченка дещо поступаються перед жіночими. Вони виразніше промовляють за себе у поемах, що стоять близько до балад («Гамалія», «Іван Підкова») і займають по суті другий план у баладах. Чоловічі характери сильно проявилися, мабуть, тільки в баладі «У тієї Катерини...» написаній у героїко-романтичному ключі.

На відміну від своїх попередників. Шевченко більше у дати вадає розкриттю психологічного стану героя, особливо в таких соціально проблемних творах, як «Лілея», «Русалка». «У неділеньку та ранесенько...», «У Вільні, городі преславнім..» та інших, написання яких пов'язане з періодом «трьох літ» і першими роками заслання На тлі драматично напружених подій поет підносить і постаті звичайних людей з їх незвичайними, часом героїчними рисами і високоморальними психологічними помислами, творення героїчних образів у баладах Шевченка дещо подібне до способу зображення їх у ліро-епічних поемах.

Художні прикмети баладних творів Шевченка відзначаються насамперед зрілістю образу (в широкому і вузькому розумінні), досконалістю композиції, вільним і повним виявом усіх трьох елементів: епічних, ліричних і драматичних. Незрівнянний і

пластичний епічний малюнок перебуває у постійному і гармонійному єднанні з драматичною напругою, яка іноді домінує над всіма іншими елементами твору Є. Шабліовськнй уже звернув увагу на «потрясаючу силу» драматизму змісту і драматизму викладу у творах Шевченка. Очевидно, ця сила виразно проявляється в баладних творах, до яких можна було б зачислити «Гамалію», «Івана Підкову», «Думки» та кілька пісень, складених у солдатській казармі («Ой люлі, люлі...», «У неділеньку та ранесенько...», «Із-за гаю сонце сходить»), оскільки в них закладене досить сильне баладне ядро, а встилі чуєгься нахил до драматичної (а не трагічної) інтерпретації подій і образів. Загалом же стиль балад Шевченка — пісенний, ліризований, прозорий, в ньому проявилися найкращі риси української національної поезії.

Шевченко майстерно розробляє композицію балади. В одних випадках він поширює вступну епічну частину, і якоюсь мірою деталізує передкульмінаційну розповідь, робить значні ліричні відступи і цим наближає баладу до ліро-поєми («Причинна», «Тополи», «Утоплена», «Лілея»). В деяких стискує розповідь до мінімуму і надає баладі рис жанру, що мав у ті часи назву «думка» («Чого ти ходиш на могилу?», «Хустина», «Ой три шляхи...»). Ще а інших сюжет розгортається до розмір'я віршованого оповідання або новел я («У Вільні, городі преславнім...»). Але загалом у композиційних засобах помітне тяжіння до економності (особливо після 1847 р.), до короткої розмаїтості, яка досягається завдяки частій зміні ритму і строфіки та стислості в засобах творення обрану.

Традиційна романтична балада, як уже ми згадували, має, можна сказати, доведений до канону «зловіюйй» пейзаж. Пеану данину цій традиції віддає молодий Шевченко. «Причинна» (1837) розпочинається знаменитим гіперболізованим описом бурі на Дніпрі («Реве та стогне«.); «Утоплена» (1841) також відкривається описом,⁷ вовни м таємничості і недомовок:

Вітер в гаї не гуляє —

Вночі спочиває;

Прокинеться — тихесенько

В осоки питає:

Хто се, хто се на цім боці

Чеше косу? Хто се?..

Спитає — повіє

Та й здрімає, поки неба

Край зачервоніє.

Але між цими баладами була написана «Тополя» (1839), що розпочинається світлим, барвистим пейзажем лісостепу:

По діброві вітер виє.

Гуляє по полю.

Край дороги гне тополю

До самого долу.

Шевченко відходить від традиційного баладно-романтичного пейзажу, натомість з'являються світлі армії малюнки конкретної природи України, виконані в реалістичному дусі, з деякими (Романтичними відтінками. В наступних баладах -(«Лілея», «Русалка», «Чого ти ходиш на могилу?»), «У тієї Катерини...» та ін.) взагалі немає пейзажних заспівів, явища природи вплітаються в сюжет! твору тільки в окремих моментах і окремими деталями. Роль явищ природи наближається тут до функції улюблених в народних піснях паралелізмів і символів («Ой три шляхи...», «Чого ти ходиш на могилу?» та ін.).

Поряд майстерного застосування живописних засобів, що надають пейзажам незвичайної зримості, Шевченко виявляє (і найбільше в баладах) значний інтерес до звукопису, до своєрідної мови звуками. Це помітно вже в його ранніх баладах. Пригадаймо знову ж таки початок «Причинної» («Реве та стогне Дніпр широкий...»), або опис гулянки русалок в цій же баладі («лоди до нас вечеряти; У нас козак в

очереті...»), чи класичне застосування алітерації в баладі «Утоплена» («Хто се...»), або гру звуками (голосними І~приголосними) в пізніше написаній «Лілеї».

Вірш баладних творів Шевченка рухливий, динамічний, повний експресії і милозвучності, завжди перебуває у вищій гармонії до змісту твору.

Українська романтична балада перед Шевченком кориястувалася головним чином матеріалом, почерпнутим зі сфери побуту й фольклору. Романтики в баладах і вірами започаткували розробку серйозних суспільних проблем, пов'язаних з історією України та її сучасністю. А. Метлінський один з перших звернувся до висвітлення загальнонародних конфліктів», до історичних джерел, хоча й не зміг піднятися до глибокого розуміння минулого і сучасного в історичному процесі України, а отже й не дав досконалого рішення тем у своїх творах. У його поезіях контрастують минулі часи козацької волі, сили й величі — і нові часи занепаду, всенародної пасивності, національної трагедії, дні поминальних пісень. У зв'язку з цим у творах романтиків уже звучить докір українській громадськості за її байдужість до власної долі. Борови-ковський у баладі «Ледащо» кидає звинувачення сучасникам, що їх зброя пощербилася, що вони стали інертними. прогайнували те, що здобули їхні діди. Та романтикам бракувало ясної програмності дії, в їхніх турботах про долю України було багато дечого від «формального патріотизму». У творчості Т. Шевченка розширюється та поглиблюється, як пише І. Франко, «правдивий український патріотизм», утверджується «гражданская скорбь», породжена сумною долею України, з'являється «могутній гнів» проти її гнобителів. Це не «формальний патріотизм», що ґрунтувався «на споминах «славної бувальщини», а патріотизм боротьби за долю рідного народу.

1 І Франко. Твори в двадцяти томах, т. 17. К-, Держлітвидав України. 1955, стор. 13.

Глибокий ліризм балад також з'являється як наслідок співчуття автора героям, доля яких хвилює його сер- «а. З усіх європейських балад Шевченкові балади, набуть, найбільше «суб'єктивовані», в них найвиразніше відчувається позиція автора. Дошевченківська рмаитп «а балада мала одним з важливих недоліків кволість ліричного вмслову. Це було характерним майже для всіх поетів перших чотирьох десятиліть ХІХ ст.

Балади Шевченка не є продовженням чи наслідуванням жанру українського фольклору, не є звичайним довженням досягнень поетів-романтиків чи балад європейських поетів. Це нова, оригінальна, зі своєю індивідуальною художньою концепцією творчість, новий крок у розвитку жанру.

Шеачеако завершив утвердження в українській літератур і жаару балада, яка після його виступу зайняла одне з почесних місць а історії європейських літератур. Відтепер уже розмова про баладу в світовій літературі не може обходитися без розмови про Шевченка як творця української національної балади, яка після появи «Кобзаря» стає особливо багатою змістом і поетичною.

Мистецтво творення бадади — нової, оригінальної, в основі якої лежать суспільні проблеми,— Шевченко підніс до незвичайної висоти. Його баладні твори стоять серед найкращих світових зразків цього жанру і високо оцінені європейською критикою та літературознавчою наукою В баладі, як і в поемі, політичній ліриці, пісні, геній Шевченка розкрився оригінально і своєрідно і мав вначинй вплив на творчість наступних поколінь, зокрема на подальший розвиток балади в українській літературі.